

TELEKS: V zadnjih letih je zelo močno poudarjena nacionalna nota, ki pravzaprav zabrisuje univerzalnega človeka, posameznika in njegovo univerzalno usodo. Ali nas to omejuje v naših spoznanjih ali pa to širi obzorje naših spoznanj?

M. U.: Ideologem »univerzalnega človeka« je bil marsikdaj, predvsem v novejšem času, eden izmed bistvenih, obenem pa praviloma zabrisanih momentov totalitarizma. Človek z veliko začetnico je storil človeku mnogo hudega, še zlasti takrat, ko se je iz filozofije preselil v politični žargon. V imenu Človeka, Ljudstva, Proletariata in podobnih monstrumov so arhonti zla pobijali drugače misleče žive ljudi. Hkrati pa ne smemo pozabiti, da so milijoni žrtev padli tudi v imenu Naroda ali Nacije, v (med)nacionalnih vojnah in razprtijah. S tega kompleksnega stališča gledam tudi na »renesanso nacionalnosti«, ki se dogaja v zdajšnjem času, v Jugoslaviji še posebej izrazito. Glede tega je precej nesporazumov. Nacionalnost seveda bistveno opredeljuje in konstituira posameznika, mene, tebe, njega, njo – danes vsekakor precej bolj temeljno in avtentično kot v našem času zgolj še pretežno ideološko imputirana razredna pripadnost (govorim o Jugoslaviji, ne morda o Braziliji) oziroma »razredna zavest«, s katero manipulira komunizem že nekaj desetletij. Toda tudi ko govorimo o narodu in se čutimo pripadniki nekega naroda, ne smemo pozabiti, da smo predvsem enkratni in neponovljivi posamezniki. Če rečem drugače: pri odnosih z drugimi narodi ne smemo pozabiti, da stopamo v vsakokratni odnos s pripadniki drugega naroda predvsem kot posamezniki: jaz, ti, on, ona. Morda je res, da obstaja pomembna razlika med »obrambnim« in »agresivnim« nacionalizmom, tj. med nacionalizmom v izvornem pomenu in šovinizmom, podobno kot naj bi bila bistvena razlika med obrambno in napadalno vojno. Toda zgodovina in sedanost kažeta, da se v praksi ta distinkcija lahko kaj kmalu zabriše. Bržkone je res tudi to, da mali narodi, kot smo Slovenci, sploh ne moremo biti šovini, da sploh ne moremo imeti tovrstnih pretenzij. Vendar se malim narodom lahko začne dogajati nekaj drugega, kar lahko postane (avto)destruktivno, kakor je pri večjih narodih destruktiven šovinizem navzven; mislim namreč na nevarnost zapiranja vase, na nastajanje občutka iluzorne avtaričnosti kot »reakcije« na zunanjo ogroženost. Ne trdim, da se pri nas to že dogaja v tolikšni meri, da bi bilo za nas usodno, temveč zgolj opozarjam na možnost takšne ne-

varnosti. Tudi ne govorim o tem, da nacionalna samozavest ni zaželeno – nasprotno, že skrajni čas je (bil), da smo Slovenci postali nacionalno bolj samozavestni. Rekel bi rad le to, da Narod z veliko začetnico ne more in ne sme nadomestiti Proletarca ali kateragakoli Človeka, monstuma z veliko začetnico, za katerim se skriva realno zlo. Intelektualcem tega seveda ni treba na dolgo in široko dokazovati, kajti tudi takrat, ko govorijo in pišejo o narodu, ne pišejo in ne govorijo o Narodu; niso pa povsem prepričani, da jih najširši krogi glede tega pravilno razumejo. Pa še nekaj želim reči v zvezi z nacionalnostjo: v »odprtem svetu«, v svetu brez meja vedno obstaja možnost, da se kot posameznik bolje razumem v nekaterih nazorih, tudi v območju političnih vprašanj (npr. glede človekovih pravic, ekologije, smrtne kazni, itd.), s kakšnim – morda celo z marsikaterim – Kitajcem ali Islandcem ali Tasmancem kot z nekaterimi Slovenci. Gre za to, da obstaja in mora ostati odprta možnost komunikacije med posamezniki kot posamezniki, komunikacije na temelju tolerance in spoštovanja medsebojne različnosti. Različnost in toleranco moramo vzdržati, kajti nestrpnost vselej vodi v začaran krog in tragične obračune. Težko je razumeti in ljubiti svojega bližnjega, še težje pa je razumeti in ljubiti tistega, ki je daleč, ki je drugačen.

TELEKS: V zadnjih nekaj letih je izšla vrsta knjig, v katerih avtorji poskušajo napraviti odmik od osnovne paradigme naše civilizacije in iščejo harmonično pot nadaljnje zgodovine. Pri tem mislijo predvsem na uveljavitev mehkega ali ženskega principa, ki naj bi nadomestil dominantnega moškega oziroma vzpostavil med njima ravnotežje. Kaj menite o tovrstni heretiki?

M. U.: Mislim, da takšno vzpostavljeno ravnotežje v našem času ni več heretika, ampak je postalo že skoraj moda, seveda v pozitivnem pomenu. V zgodovini Zahoda je bila prevlada moškega principa, principa Gospodarja, dominantna mnogo stoletij. Bog je bil pretežno Oče, precej manj Mati. Vzhodne civilizacije so bile glede tega bolj uravnotežene, na primer odnos med jangom in jinom v kitajski ali med purušo in prakrti v indijski duhovni tradiciji. Paradoks pa je v tem, da je bila ženska kot pasivni del (materija, Zemlja, Luna itd.) v tem ravnotežju vedno socialno in družinsko podrejena: pravzaprav je ravno njena podrejenost omogočala ravnotežje. Ženska emancipacija na Zahodu je začela rušiti tradicionalno »koz-

mično« ravnotežje. In sedaj smo na tisti točki, ko starega ni več, novo pa šele z mukami in krči nastaja. Za žensko je to zelo težko obdobje, to iskanje lastne identitete, lastnega »smisla«. Kar pa se moškega tiče, se le počasi uči ljubiti različnost, kajti prav z osamosvojitvijo »ženskega principa« postaja vse bolj jasno, kako zelo različna sta si moški in ženska. Gre za analogen proces, kot se dogaja (naj bi se dogajal) med narodi: razumeti, kolikor je pač mogoče, predvsem pa ljubiti različnost. Pa tudi ženske zahtevajo od moških čedalje več: čeprav jih blagost pri moških morda bolj privlači kot nekoč, pa prezirajo mehko in neodločnost. Moški v ženskih očeh mora biti pokončen, s »prijidom tragike« celo v trenutkih šibkosti. Seveda pa so ženske nam moškim pravi »angeli varuhi«, varujejo nas pred tem, da nas, predvsem tiste bolj »zanesenjaške«, ne odnesel prekmalu v kak nebulozni ništrc.

TELEKS: Ste avtor strokovnih filozofskih razprav in v zadnjih letih vse bolj avtor proze. Ta žanrski premik ni naključje, ampak ima utemeljitev v vašem duhovno-zgodovinskem dojemanju sveta. Je literatura prikladnejši medij za filozofijo?

M. U.: V našem času je težko govoriti o filozofiji nasploh (čeprav filozofi to nenehno počnemo), kajti filozofija se je v našem stoletju razdelila na različne smeri, ki niso več zgolj šole v klasičnem pomenu, temveč so že tako različne, da pogosto niti druga drugi ne priznavajo več statusa filozofije. Filozofija kot »tematizacija« ničelno/absolutne točke, o kateri sem govoril na začetku tega pogovora, je prišla do »križe besede« (če ni bila že vedno v njej), do »zidu molka«, skratka, do neke meje, ki se kaže nepresegljiva, vsaj s sedanega zornega kota. Paradoksalno pa je, da literatura, na primer proza, še bolj pa morda poezija ali glasba, pa tudi umetnost nasploh, to mejo v svojem območju kvazirealnosti vse skozi »uspešno« prestopa. Na primer, če vzamemo pisanje o duši: zdi se mi, da se danes o duši sploh ne da več pisati na teoretski način. Psihologija že zdavnaj ni več dušeslovje, filozofija po Kantu je »dvignila roke« pred vprašanjem o duši. V literaturi pa to vprašanje na povsem drugačen način ohranja svojo »legitimnost«. In podobno velja za pisanje o človekovi končnosti, smrti, erosu, večnosti... O čem pa naj človek sploh piše, če ne o tem? Vendar s tem ne mislim, naj se literatura »tematsko loti« teh vprašanj. Takšne programske naravnosti literatura sploh ne potrebuje, kajti v literaturi se življenje spontano dogaja, o smrti pa govori, tudi če noče. ■

danes precej drugačen, verjetno slabši, če socializma v najširšem pomenu ne bi bilo. Tudi Zahod bi bil drugačen, bržkone bolj zatiral-ski do delavcev, uslužbencev itd. Mislim pa, da je dandanes socializem možen in resnično legitimen samo v okviru formalne, tj. parlamentarne demokracije, kot del večstrankarskega sistema, kot neke vrste sistemski »socialni regulativ« nasproti ekonomskim zakonitostim. Z omalovaževanjem forme se ni mogoče izogniti totalitarizmu. Demokracija je možna samo kot formalna demokracija.

TELEKS: Nečloveška orodja nečloveške civilizacije, trgovsko-vojaške civilizacije, ki ji ni več mogoče ubežati. So torej možni samo še kompromisi in streznitve na »truplih nedolžnih odpadkov civilizacije?« Ali se nam samo zdi, da živimo v najbolj revni civilizaciji izobilja in kaj sploh še počne v njej umetnost, če bi morala že izumreti? Napovedani konec umetnosti je bil, je ali šele bo?

M. U.: Misel o koncu je bila vpeta v eshatološko-metafizično paradigmo in je prek Hegla prišla v teorije heglovske usmerjenih marksistov. Tako je npr. Marcuse v šestdesetih letih viden perspektivo umetnosti prav v njenem »uresničevanju« v svetu. Po Marcuseju naj bi umetnost s pomočjo alternativne tehnologije postala odločilni dejavnik v oblikovanju sveta, načina življenja, *Lebenswelts* — in bi kot »posebna« (zgolj umetniška) dejavnost izumrla, analogno kot država v utopijah o »asociaciji svobodnih proizvajalcev«. Pred dvesto leti, pred dvesto leti, pa še pozneje, je bila Marcusejeva misel precej vplivna pri oblikovanju komun, poskusov novega načina sožitja itd. Danes so zbledele mnoge iluzije in za nekatere izmed njih je morda celo dobro, da so bile presežene, čeprav se jih mnogi, tudi jaz, marsikdaj spominjamo z nostalgijo. Izgubili smo tudi iluzijo o neki totalno drugačni tehnologiji, čeprav to ne izključuje zelo pomembnih in za preživetje nujnih ekoloških korektivov. Vzporedno se spreminja tudi odnos do umetnosti. S t. i. postmodernizmom umetnost postaja v nekem smislu spet bolj »klasična«. Znova se naseljuje v območje kvazirealnosti, ki je bilo že od nekaj njeno avtentično mesto.